

НАДА ДУШАНИЋ

САМО ПРЕМА УНУТРА

Сићушни бели прсти стрпљиво премећу ивицу дугачке сукње оперважене чипком. Старица у плетеној фотељи посматра лишће на дрвету кајсије начето пепелницом и не примећује дете које седи поред њених ногу. Гласић је прене из размишљања:

– Причај ми, бако.

– Шта да ти причам, дете?

– Знаш, оно, како те је сукња спасла од...

Дечји шапат бива потиснут енергичним гласом жене на прозору:

– Беки, устани са те хладне траве, прехладићеш се.

Девојчица подиже крај старичине широке летње сукње и пребацује га преко главе. Сада јој се беласају само кошчата колена између зашиљених влаги.

– Нисам ја на трави. Нема ме.

Старичин поглед лута кроз башту, али се непрестано враћа на један лист винове лозе заковрцан незадрживим нападом биљних уљеза. Беспомоћност насупрот насиљу. Недавно је прочитала реченицу како „насилника чини количина трпељивости коју испољава друга страна”. *Дозвољена количина њирјељивосџи*. Како цинично! Да ли онај ко је то рекао зна шта значи бити беспомоћан? Можеш да ходаш, руке су ти слободне, ниси везан, посматраш све око себе, али крај улице се приближава, а помоћи ни спаса нигде на видуку.

Глас из собе поново је прене.

– Мама, кажи јој да устане, тако је тврдоглава!

Старица уздише и спушта руку на лоптасто заобљење испод сукње тражећи главу девојчице. Милује је кроз тканину.

– Ребека Гутман, ако устанеш и седнеш овде поред мене, онда ћу ти причати. Ако не устанеш, онда нећу.

Девојчица послушно устаје са травњака. Довољно је порасла да може нормално да седне, али по навици мангупски подиже једно колена да се издигне до седишта плетене фотелје, потом друго, смешта се удобно и окреће широко отворене очи према старици чекајући почетак приче.

*

– Била је 1939. година када су небо запарали „стреласти крстови”.

– Како су запарали небо, бако?

– Како?... Прво само мало, енгили, чинило се да то није ништа, да ће проћи. Будалаштине дођу и прођу, човек треба само да се притаји и чека.

– Какве будалаштине?

– Прво мале, па за њима све веће и веће... Преко, у Мађарској, Ференц Салаши је формирао организацију „Стреласти крстови”. Под њиховим утицајем мађарска влада је донела „Закон о Јеврејима”. Танте Аранка ми је писала да су забранили учешће Јевреја у неким привредним гранама и прописали увођење комесара у предузећима. За поједине професије и приватне службе уведен је *numerus clausus*.

– Твоја тета?

– Да, моја тета. Звали смо је да напусти Мађарску и дође код нас. Премишљала се две године, а онда више није било разлога да се премишља. Ми смо *дошли код њих*.

– Зашто сте дошли код њих?

– Почео је рат. У пролеће су Бачку, Барању, Међумурје и Прекомурје окупирали Мађари. Када је дошла зима, све је анектирано „мађарској круни Светог Стефана”. Постали смо једна од земаља „Свете круне”, тако су говорили Мађари.

– И шта је онда било?

– „Закон о Јеврејима” је почео да се примењује и код нас.

– Је ли било страшно?

– Не, енгили, није било страшно. Наговештавало је могућност страха, али као да се то дешавало неком другом. Негде другде. Мислили смо да ће нас мимоићи. Мађари су ушли у Сомбор мирно.

– Нису пуцали?

– Нису пуцали... У почетку смо зазирали од њих, али касније смо схватили да нас неће дирати. Ако их не изазовемо, наравно.

– А шта је оно било кад си сањала *ледене* сневе?

Старица се нагло прене и глас јој се намах промени.

– Какве *ледене* сневе, дете? Причаш којешта!

– Јеси, јеси! Чула сам кад си причала мами да је декин брат послао писмо из Новог Сада да се тамо нешто десило после Нове године и да је било страшно и ти си после тога имала сневе о граду испод леда.

Жена осећа како јој руке зебу. Трља једну о другу да их угреје и скупља око рамена дебелу плетену мараму. Одмахује главом као да ће јој то помоћи да одагна мисао коју је девојчица призвала.

– То си ти нешто побркала, дете. Не постоје градови испод леда.

– Зашто си онда рекла мами да постоје?

– Нисам. Слушај, ако ме будеш прекидала, нећу ти причати даље.

– Добро, бакице, нећу те прекидати. Причај ми оно како си ти била једина Јеврејка у селу.

– Била сам једина Јеврејка у Кљајићеву. Након што су мама и тата умрли, била сам једина. У Сомбору су били танте Жофи и онкл, и још хиљаду Јевреја. Касније сам сазнала да их је на почетку рата било хиљаду и сто. После рата, остало је само четрдесето-ро. Али у оно време у селу сам била само ја.

– Јеси се бојала?

– Деда Николаус је говорио да немам чега да се бојим. Да смо далеко од града и да ме он неће дати. Да смо ми паметнији од те руље без мозга... Тако је говорио. Почео је да ме учи мађарски. Тражио је да у кући стално говоримо њихов језик, био је јако строг учитељ.

– Јеси га слушала?

– Јесам, слушала сам га. За неколико месеци сам савладала језик. За три године сам говорила као права Мађарица. Али касно... Било је касно.

– Зашто је било касно?

– Почетком адара 1944. дошле су немачке војне јединице. И Гестапо. Онда сам осетила први истински налет страха: они су стварно ту, дошли су и код нас.

– Је ли ти дека рекао да причате на немачком?

– Није вредело. Говорио је да Немци губе рат. Да губе на свим фронтovima и да је питање месеци када ће капитулирати... Питање месеци... А у један месец понекад стане више догађаја него у годину.

– Како стане?

– Стане. Мислиш да неће, а ипак стане. Код Мађара се могло наслутути кајање и бојазан од одмазде, али код Немаца не. Ни трага кајању. Што су више губили на бојном пољу, били су све суровији према цивилима.

– Шта ти је онда дека рекао?

– Да одемо у Сомбор и видимо шта се дешава у граду. Говорио је да се све промене прво десе у граду, а тек потом у селу, и да ћемо тако купити време да се припремимо...

– Како да се припремите?

– Да размислимо полако и видимо шта нам ваља чинити.

– Шта је било у Сомбору?

– Почело је. Танте Жофи и онкл су се паковали. Очекивали су хапшење. У граду се причало да ће их интернирати у сабирни логор у Бачалмашу, у Мађарској, а одатле ће их распоредити даље. Танте ми је говорила да спакујем само неопходно јер ћу сама морати да носим кофер. А и тако би нам узели све сем одеће. Рекла је да не заборавим накит. Да га добро сакријем, а да ми ипак увек буде при руци. Ја сам питала како? Нисам имала много тога, само два златна ланчића и прстење, али нисам знала где да их сакријем. У џеп? У ташну? У торбицу за тоалетни прибор? Не, тамо ће прво тражити. Танте је рекла да је најбоље да их ушијем у поруб сукње. Да обучем сукњу од дебелог, тешког штофа са широким порубом, тако да се не примети да има нешто у њему. А мени ће увек бити на дохват руке... Тада сам последњи видела танте Жофи како стоји на свом балкону облика шољице за кафу и маше ми.

– Шта је онда било?

– Уморна сам, енгили. Иди код маме и донеси ми чашу воде.

*

Шта је онда било? Страх је ушао у мене. У ноге које су једва додале, у главу која више није могла да мисли, у усне које нису могле да пропуштају речи... Једва сам дочекала да дођемо кући. Да се затворим у моју собу и да ништа не видим и не чујем.

Николаус је покушао да ме загрли али сам одгурнула његову руку. Нисам могла да поднесем никакав додир из спољашњег света. Из тог пакла у који се претворио спољашњи свет. Први пут у животу схватила сам да сам сама. Да немам никог. Једина Јеврејка у селу. Колико људи ће Немци послати да ухапсе једну жену? Хоће ли бити наоружани? Хоће ли дојучерашње комшије гледати како ме одводе као да сам кужна, да ширим неку заразну болест која би могла све да их инфицира, па војска мора да ме уклони за добробит свих?

– Смири се...

– Како да се смирим? Лако је теби, ти си Немац. Неће ти ништа.

Кад сам то рекла, устукнуо је као да сам га ударила и повукао се према вратима. Стајао је тачно на прагу, ни у соби ни ван ње, мушка фигура уоквирена белим даскама рагастова, када је рекао увређеним, готово хладним гласом:

– Ја сам прво твој муж, па онда све остало. Ићи ћу с тобом.

Хтела сам да устанем и загрлим га, али нисам. Било ме стид. Осећање страха који се ширио по свим мојим порамма било је умањено осећањем стида. Није требало да га подсећам да је Немац, добро сам знала колико га мучи то што раде његови сународници.

Пришао је кревету, ставио руке на моја рамена и погледом ушао у моје очи:

– Запамти две ствари: прво, ово неће још дуго; друго, што год да се деси, ја ћу бити уз тебе.

Разумем ја да то неће још дуго, али време се зауставило, осећам како стоји... Како ће то да прође кад време стоји? Како? Он не разуме да је време заглављено у једном једином ужасном тренутку.

За разлику од првог дела реченице који ми није значио ништа, други је успео да ме додирне. Он ће бити уз мене. Ипак нисам сама у овом залеђеном ужасу.

Од тог тренутка на даље остатке мог здравог разума чувало је само присуство његовог тела ту, поред мога, на дохват погледа и додир руке.

Више се не сећам како смо се спаковали и када су дошли по мене. Мојим сећањем распростире се широка улица сивих кућа са прозорима кроз које нико не гледа. Које нико не отвара, чак ни јутром, да уђе дашак свежег ваздуха. У тој улици и нема свежег ваздуха. Сав трошимо ми, који стојимо по четворо у једном реду и стрпљиво чекамо да се померимо за корак или два.

Када смо крочили на њен тротоар, осврнула сам се око себе и погледала куће. Све су личиле једна на другу. Сада мислим да није било тако, мислим да нисам ни погледала куће, него само прозоре. Тражила сам знак живота иза њих. Макар нејасан покрет иза завеса. Тамо нека жена сигурно спрема кућу. Друга кува ручак. Дете се вратило из школе. Вади књиге из торбе и слаже их по столу. Мушкарац додаје две три цепанице у пећ и седа да чита новине.

Ја сам жедна и потајно се надам да ће неко изаћи напоље и понудити барем чашу воде некеме од нас, ако ништа друго. Али то се

не дешава. И даље не гледам људе око себе него улицу: сада ми изгледа као да није насељена становницима. Неки прозори имају ситне смеђе дашчице, неки велике шалукатре, неки драперије од тешког сомота. И све је брижљиво замандаљено, као да са улица вреба опасност по њих. Као да нису испуњене само уморним и уплашеним људским створовима из Сомбора, Суботице, Куле и других места широм Бачке. Цео Бачалмаш је претворен у један велики сабирни логор. На крају сваке улице је официр задужен за легитимисање, увођење у евиденцију и одређивање даљег распореда. У преводу, онај који одређује пресуде: Бањица, Сајмиште, Јасеновац, Берген Белсен, Маутхаузен, Аушвиц... Да, сада знам имена страстишта и могу тачно да их лоцирам. Онда нисмо знали. Знали смо само да људе одводе и да постоје нека места где се дешава страшно зло. Али то се дешавало *негде, неком другом*, не нама. *Нама се то неће десити*. Наивна лаж којом смо се хранили три пута дневно: ујутру, преко дана и увече кад сан није долазио на очи.

Осећам обамрлост као да сам обмотана паучином. Попут ларве. Невидљиве нити обмотају се око тебе са свих страна, обухвате ти и ноге и руке и чини ти се да не можеш да мрднеш.

Једино још очи могу слободно да се крећу. Посматрају плочник који сунце није огрејало данима, закрчен безбројним стопама у тешким зимским ципелама и лицима посивелим од чекања и неизвесности. Сви изгледамо исто. Сведени на пуко ишчекивање пресуде без суда и без греха, осуђени на немилост, вероватно и изгледамо исто. Као Николаус и ја, и други су обули зимске ципеле и обукли дебеле капуте иако зима већ пролази. Зато што пут на који су нас приморали не води у Баден Баден него у Берген Белсен.

Подижем главу и бежим погледом према небу. Добро је, барем на пада киша. Николаус чита моје мисли.

– Добро да не пада киша да не навучеш прехладу.

Климам главом и држим се очима за његове. Не усуђујем се да завирим дубље да видим шта је у њима, довољан ми је тај поглед што увек одговара на мој. Опет покушава да ме утеши:

– Не брини, вратићемо се ми за Шавуот. До почетка сивана већ ћемо бити у својој кући.

Не слушам његове речи јер се бојим да поверујем у њих. Довољан ми је звук гласа. Глас и поглед. Докази присуства. Нисам сама. Нећу дозволити да ме увреде ти људи скривени замандаљеним шалукатрама, да не гледају, да не знају, да не мисле, да их се не тиче. Нећу јер нисам сама.

Више интуицијом него слухом осећам како далеко испред мене почиње да клизи шапат, увија се између раскопчаних капута и развезаних марарама, и неизбежно се приближава мом уху

и непобитној извесности артикулације: на крају улице је сто за којим седи официр задужен да нас легитимише и распореди за даљи пут. Кажу да је мађарски официр под немачком командом. Потом тишина, али само привидно. Речи су остале не непомичној површини ваздуха који никако да бар мало заструји, да макар дашак ветра прође између нас. Али ваздух је стајао као што смо и ми стајали. Непомичан, као да се згушњава око наших укочених тела. А речи једном усечене у њега, остају заувек.

Како се приближавамо, дрхтавица се пење уз листове мојих ногу, према рукама. Кад бих имала где да се склоним, само на пар тренутака да се приберем! Али не вреди. Све је отворено, немилосрдно изложено очима, нигде делића заштићеног простора у који би човек могао да сакрије своју тескобу и страх. Сакривам руке дубоко у џепове да се не виде.

Долази ред на нас. Стојимо испред њега. Николаус пружа легитимације. Док их официр прегледа, кроз процеп страха успева да провири тек сенка гласа:

– Керем, да ли бисмо могли да...

– Шта?!

Николаусу се враћа глас. Говори на течној мађарском:

– Ја сам Немац. Моја жена је Јеврејка. Хтели смо да вам предложимо нешто, уз сво уважавање.

Пре него што је одговорио, лице му је изгубило војничку укоченост и један мишић око усана је заиграо. Знао је шта смо хтели да му предложимо. Одједном је личио на трговца који у себи калкулише колико кошта мој живот. Клигнуо је главом и одвео нас у једно двориште у близини, где нас војници нису могли видети.

– Шта имате?

Моји прсти и данас памте дрхтање док кидају конач поруба сукње и ослобађају злато. Оштар је и усеца се у јагодице али не осећам бол. Само покушавам да смањим дрхтаје.

– Није много: два ланчића и прстење. Али имате среће. Пуститићу вас ако потпишете овај документ којим потврђујете „какву сам вам доброту учинио“.

Доброту. Рекао је „јошаг“. „Јо“ значи добро, а „јошаг“ је доброта. Не разумем. Хаос у мојој глави не допушта ми да схватим какве везе може имати доброта са овим зјапећим ужасом око нас. Тражим објашњење у Николаусовим очима. Он спушта обрве дајући ми знак да ћутим и клима главом. Нагиње се и потписује први. Ја не могу, прсти ми се тресу па нису у стању да држе оловку. Николаус једном руком ставља оловку у моју руку, а другом ми обухвата шаку. Додир његовог топлог длана враћа живот у моје прсте. Потписујем. Слободни смо.

*

Девојчица стоји са чашом воде у руци и радознано посматра лице старице чије усне се померају као да говори, али не чује се ни једна једина реч.

– Мамааа! Бака опет не говори према напоље него према унутра!

– Како према унутра, Беки?

– Тако да је ништа не разумем. Једном је рекла да су неке речи такве да не могу да изађу на површину, зато не може да их говори гласно, према напоље. Само према унутра.

(Из необјављеног рукописа *Инфлуенца – Приче о додирима*)